

JARKKO TONTTI

Ilmaisunvapauden uhat 2000-luvulla

Kirjallisuudentutkija ja oikeustieteilijä Stanley Fishin mukaan sananvapautta ei ole olemassa ja se on hyvä asia. Sananvapauden puolustaminen edellyttää vähintään sananvapautta itseään rajoittavien puheen muotojen torjumisen. Fishin mukaan sananvapauden käsite edellyttää myös, että aina on olemassa ilmaisuja, joita ei voida jollakin perusteella hyväksyä.¹

Fish nostaa esiin John Miltonin ilmaisunvapausklassikon *Areopagitan* (1644), jossa Milton puolustaa sananvapautta urhoollisesti, mutta toteaa myös: ”[K]un puhun suvaitsevaisuudesta ja ilmaisunvapaudesta, en tarkoita katolisia. Heidät me juurimme pois”². Nykyinen muotoilu tästä olisi Fishin mukaan: ”En tarkoita uusnatsien suvaitsemista” tai ”En tarkoita lapsien ahdistelua puolustavien puheiden suvaitsemista”.

Fishin teoreettinen kanta voidaan asettaa kyseenalaiseksi, mutta käytännössä hän on siinä mielessä oikeassa, että kaikissa yhteiskunnissa on sananvapauden rajoituksia. Myös demokraattisissa maissa sananvapaus on kilpailutilanteessa muiden arvojen kanssa. Ilmaisunvapaus on perus- ja ihmisoikeus, mutta se on usein ristiriidassa muiden yhtä lailla turvattujen perusoikeuksien kuten yksityisyyden tai kunnian suojan kanssa.

2000-luvun alun sananvapauttilanteen keskeinen piirre on selkeä ero Euroopan, Yhdysvaltojen ja muiden rikkaiden maiden sekä muun maailman välillä. Kiinan, Iranin, Venäjän, Turkin ja Kuuban kaltaisissa maissa sananvapausongelmat ovat hyvin perinteisiä. Autoritaariset hallitukset vainoavat toisinajattelijoita suuressa osassa maapalloa. Ihmisiä häiritään, pahoinpidellään ja tapetaan heidän kirjoitustensa perusteella. Esimerkiksi Iranissa julkaisujen ennakkosensuuri on yhä käytössä. Kansainvälisen lehdistöinstituutti IPI:n mukaan Venäjällä on surmattu 77 toimittajaa heidän työnsä takia vuoden 1992 jälkeen. 104 maassa toimiva kirjailijoiden sananvapausjärjestö International PEN raportoi vuoden 2008 aikana toimittajiin tai kirjailijoihin kohdistuneista sananvapausrikkomuksista seuraavasti: tapettuja 24, kadonneita 7, vangittuja 198, väkivallan kohteina 93, tappouhkauksia 80. Raportoituja tapauksia on 99 eri maasta.

Suomessa ja muissa vauraissa maissa sananvapauden ongelmat ovat tähän verrattuna vaatimattomia, vaikka niitä ei olekaan syytä väheksyä. Suomi on saanut Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa viime vuosina useita langettavia tuomioita sananvapauttapauksissa. Kun perusoikeuksia punnitaan suomalaisissa tuomioistuimissa toisiaan vasten, vaaka kallistuu toistuvasti yksityisyyden

suojan ja muiden rajoitusten voitoksi. Helsingin hovioikeuden päätös pääministeri Matti Vanhasen yksityiselämää käsitellestä *Pääministerin morsian* -kirjasta on tyyppiesimerkki. Samansuuntainen oli hovioikeuden ratkaisu kuvataiteilija Ulla Karttusen *Neitsythuorakirkko*-teoksesta. Tekijän tavoite oli internetin lapsi- ja teinipornoteollisuuden kritiikki, mutta hän sai itse tuomion sukupuolisiveellisyyttä loukkaavan lasta esittävän kuvan hallussapidosta ja levittämisestä.

Euroopan tasolla on kannettu huolta muun muassa Italiasta, missä Silvio Berlusconiin mediaimperiumi on yksipuolistanut journalismia. Suuressa osassa maapalloa kaivattaisiin kuitenkin vielä peruslähtökohtien uudelleenarviointia. John Stuart Millin argumentit sananvapauden puolesta eivät ole esimerkiksi Kiinan poliittista johtoa vielä vakuuttaneet. Meistä perustelut tuntuvat itsestäänselvyyksiltä, mutta helposti unohtuu, että sananvapaus lähtökohtana ja sen rajoittaminen poikkeustoimena ovat tuoreita tulokkaita Euroopassakin. Suomessa ennakkosensuuri loppui vasta vuoden 1919 hallitusmuodon säätämisellä. Sota-aikana se otettiin jälleen käyttöön, ja elokuvien ennakkotarkastus on yhä voimassa.

Teoksessaan *On Liberty* (1859) Mill esitti aikanaan dramaattisesti, että sensuroitu ajatus voi olla kokonaan tai osittain tosi, ja sen tukahduttaminen on nykyiseltä ihmiskunnalta ja tulevilta sukupolvilta varastamista. Millin mukaan tosi käsitys löytyy parhaiten asettamalla erilaisia mielipiteitä vastakkain. Totena pidetyinkin käsityksen on alistuttava kritiikin ja keskustelun alaiseksi. Muutoin se taantuu ennakkoluuloksi, jolloin ei enää tunneta totena pidetyn käsityksen perustelua, ja se menettää tehonsa. Vain kamppailemalla virheellistä käsitystä vastaan se pysyy elinvoimaisena.³

Nämä ovat instrumentaalisia perustelua: sananvapaudella on myönteisiä tieteellisiä, taiteellisia ja yhteiskunnallisia seurauksia. Voidaan myös esittää kantilaisempi, konstitutiivinen perustelu (jota Stanley Fish tuskin hyväksyisi): sananvapaus on itseisarvo. Luopumalla kontrollista valtio tunnustaa kansalaiset moraalisesti täysivaltaisiksi toimijoiksi, henkisesti täysi-ikäisiksi.

Uskonto ykköshukana

Kun Ateenan kansankokous vuonna 399 eaa. tuomitsi Sokrateen kuolemaan, tärkeimmät syytökset olivat ”nuorison turmeleminen” ja se, ettei Sokrates ”kunnioittanut valtion jumalia”. Sokrateen tuomitsijoilla on seuraajia riittänyt. Uskonto on pysynyt ilmaisunvapauden ykköshukana vuosituhanneista toiseen niin köyhissä kuin rikkaissakin maissa.

Uskonnon varjolla on 2000-luvun alkuvuosina toistuvasti esitetty merkittäviä rajoituksia ilmaisunvapauteen. Islamilaisten maiden järjestö OIC on vaatinut YK:ssa islamin uskon pilkkaamisen kieltämistä, ja vaatimus on hyväksytty joissakin YK:n toimielimissä äänestysten jälkeen. Nämä julkilausumat tuskin johtavat muutoksiin kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa, mutta ne kertovat monien valtioiden autoritaaristen eliittien asenteista.

Esimerkkejä jumalanpilkkasyytösten käyttämisestä avoimen yhteiskunnan murentamiseksi löytyy kaikkialta. Venäjällä eri uskontoryhmät nostivat muutama vuosi sitten kanteen Suomessakin tunnetuista animaatioisarjoista *The Simpsons* ja *South Park*. Näiden väitettiin ”lietsovan uskontojen välistä vihaa” ja ”turmelevan nuorisoa”. Vaadittiin myös niitä lähettäneen televisiokanavan sulkemista.

Arkailun ilmapiiri ja suoranainen itsesensuuri on levinnyt myös Eurooppaan ja Yhdysvaltoihin. Lokakuussa 2008 brittiläisen Gibson Square -kustantamon työntekijän kotiin tehtiin polttopullohyökkäys. Taustalla oli todennäköisesti yhtiön päätös julkaista Sherry Jonesin romaani *Medinan jalokivi*, joka kertoo profeetta Muhamadin lapsivaimosta Aishasta. Newyorkilaiskustantamo Random House peruutti teoksen julkaisun, kun kirjasta oli annettu lausunto, joka varoitti samanlaisista levottomuuksista, joita seurasi Salman Rushdien romaanista *Saatanalliset säkeet* (1988).

Medinan jalokivi ei ole kirjallisesti erityisen korkeatasoinen teos, mutta se olisi silti syytä julkaista Suomessa ja muissakin maissa samalla perusteella kuin taannoisen Muhammad-pilapiirrosjupakan kuvat julkaistiin kymmenissä maailman laatulehdissä. Niitä ei julkaistu siksi, että olisi haluttu loukata joidenkin uskoa, eikä siksi, että ne olisivat olleet poikkeuksellisen korkeatasoisia.

Julkaisemisella tehtiin selväksi, että uhkailuun ei alistuta.

Tanskalaisen *Jyllands-Posten*in syyskuussa 2005 julkaisemista Muhammad-pilapiirroksista alkunsa saaneesta tapahtumasarjassa Suomi sai pahasti kolhuja maineeseensa. Aluksi suomalaiset lehdet kieltäytyivät julkaisemasta kuvia. Kun piskuinen äärioikeistolainen nettilehti lopulta ne julkaisi, pääministeri Matti Vanhanen pyysi anteeksi. Kansanedustaja Jari Vilén vaati viranomaisia toimimaan kuvien poistamiseksi. Myös presidentti Tarja Halonen ja ulkoministeri Erkki Tuomioja pyysivät kuvien julkaisua anteeksi. Saksalaislehti *Frankfurter Allgemeine Zeitung* kutsui Suomea valtioksi, jossa ”on pelkurimaisuuden ja itsesensuurin perinne”.

Osittain kyse voikin olla suomettumisen pitkästä perinteestä. Muistan omasta lapsuudestani, kuinka vuonna 1985 tietokonepeli *Raid over Moscow* aiheutti kohua kansanedustaja Ensio Laineen tehtyä kirjallisen kysymyksen sen soveliaisuudesta julkiseen levitykseen. Laineen ja muiden allekirjoittaneiden mielestä peli vahingoitti ”naapuriystävyyttä ja lasten rauhankasvatustavoitteita”.

Usein esitetään, että ihmisten pyhinä pitämiä asioita ei saa loukata. Mutta mitä oikeastaan on pyhä? Jos jätetään teoreettisessa yläpilvessä liitely sivuun, käytännössä pyhäksi kutsutaan asioita, joista joidenkin mielestä ei pitäisi keskustella. Vaikkapa uskonnon nimissä tapahtuvasta naisten alistamisesta. *Medinan jalokivi* muistuttaa siitä, että lapsiavioliitot – jotka ovat samalla pakkoavioliittoja – ovat yhä arkipäivää suuressa osassa maapalloa. Kehitysmaiden tytöistä lähes puolet tulee raskaaksi ennen kuin he täyttävät 18 vuotta.

Islamin profeetan vaimo Aisha oli yhdeksänvuotias. *Medinan jalokivi* -romaanissa hänen kohtaloaan on itse asiassa kaunisteltu, sillä sen mukaan hän oli neljätoista, kun profeetta ryhtyi suhteeseen hänen kanssaan. *Raamatun* mukaan nainen, joka ei ole neitsyt avioliittoa solmiessaan, ansaitsee kuolemantuomion. Jeesus ja Paavali eivät hyväksyneet avioeroa. Kovimman hinnan ’pyhästä’ ovat jo vuosituhanneista maksaneet naiset kaikkialla maailmassa.

Suomenkin rikoslaisissa sinnittelee jumalanpilkkakriminalisointi, osana uskonrauhan rikkomista koskevaa lainkohtaa⁴. Pitkään näytti siltä, että se oli jäämässä käyttämättömäksi reliikiksi. Kirjailija Hannu Salaman *Juhannustanssien* (1964) ja kuvataiteilija Harro Koskisen *Sikamessiaan* (1969) jälkeen sitä ei juurikaan ollut käytetty. Tilanne muuttui, kun syksyllä 2009 helsinkiläinen kaupunginvaltuutettu Jussi Halla-aho tuomittiin sakkoihin jumalanpilkasta. Kyseessä oli Halla-ahon blogikirjoitus, jossa hän väittää islamin olevan pedofiiliuskonto. Tätä kirjoitettaessa asian käsittely hovioikeudessa on vielä kesken.

Tragikoomiset marttyyrit

Halla-ahon kirjoituksista selviää varsin nopeasti, että hän ei tavoittele tolkullista keskustelua islamista tai muista uskonnoista johtuvista yhteiskunnallisista ongelmista. Hän haluaa vain provosoida ja lietsoa islam-vastaisuutta: ”Euroopan kannalta oleellista on, että kaikki terroristit ovat muslimeja.” ”Minä nimenomaisesti yritän ja haluan synnyttää, ylläpitää ja lisätä maahanmuuttovastaisia asenteita”, kuten hän sanomansa tiivistää. Halla-aho on myös todennut, että ”[v]äkivalta on nykyään aliarvostettu ongelmanratkaisukeino” ja fantasioinut ampuvansa häntä ärsyttäneen homon. Kuvaava on myös toteamus: ”Pelottavaa on vain se, että poliisi ei vallitsevassa mediailmapiirissä voi ampua luotia päähän kiviä nakkelevalle ihmisaastalle. Itse vasemmistohuligaanihan on vain liikaa amerikkalaisia elokuvia nähnyt hyytelötytinä, joka kaatuu puhaltamalla.” Ja niin edelleen. Halla-ahon kirjoitukset ovat loputonta virtaa väkivaltafantasioissa pieh-

”Halla-ahon esiintyminen sananvapauden marttyyrina näyttää tragikoomiselta siinä valossa, että hän on tehtaillut tutkintapyyntöjä häntä kritisoineita toimittajia vastaan.”

taroimista ja milloin mihinkin demonisoituun vastustajaan kohdistuvaa aggressiota.⁵

Jussi Halla-ahon esiintyminen sananvapauden marttyyrina saa tragikoomisen sävyn, kun muistaa, että hän on tehtaillut innokkaasti tutkintapyyntöjä muun muassa häntä kritisoineita toimittajia vastaan. Parodia on jo pitkään ollut tämän median kaksoisstandardeista keuhkoavan murheellisen monomaanikon kohdalla mahdollista. Hän tekee sen itse.

Tapaus Halla-aho heijastelee yleisempää kehityssuuntaa Euroopassa. Nationalistinen, islam-peloilla ratsastava äärioikeisto esiintyy joka puolella sananvapauden marttyyrina, vaikka sen näkemys sananvapaudesta on kovin yksipuolinen. Uhriksi tekeytymisen retoriikkaa on käyttänyt muun muassa British National Party (BNP) puheenjohtaja Nick Griffin, jonka puolue tavoittelee avoimesti Britannian muuttamista vain valkoihoisten etnisten brittien asuinmaaksi. Itävaltalaisen äärioikeistopuolue FPÖ:n johtohahmoin kuuluva Barbara Rosenkranz nosti kunnianloukkauksanteen, kun häntä oli kutsuttu ”kaappinatsiksi”. Tapaus päättyi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen, jossa Rosenkranzin valitus hylättiin. Rosenkranz on muun muassa kyseenalaistanut sodan jälkeen säädetyt kansallissosialismin vastaiset lait, vaikka onkin myöhemmin perunut sanojaan. Nämä lait muun muassa kieltävät natsiorganisaatioiden toiminnan ja natsipropagandan levittämisen sekä natsien rikosten kiistämisen. Voimakkaasti EU-vastaisen ja maahanmuuttokriittisen Rosenkranzin puoliso Horst Jakob Rosenkranz toimi pitkään sittemmin kielletyssä uusnatsipuolueessa NDP:ssä.⁶

Holokaustin kiistämisen dekriminalisointia tosin ovat vaatineet muutkin kuin äärioikeistolaiset populistit. Useissa Euroopan maissa voimassaolevat kriminalisoinnit rajoittavat kyseenalaisella tavalla tieteen ja tutkimuksen vapautta ja tarjoavat äärioikeistolle jälleen yhden mahdollisuuden esiintyä vainottuina sananvapaussankareina. Useat tunnetut historioitsijat kuten Eric Hobsbawm ja Carlo Ginzburg ovat vastustaneet ”muistamisen lakeja”,

joilla kriminalisoidaan eri kansanmurhien kiistäminen.⁷

Vielä kohdallisempi esimerkki laitaioikeiston sananvapausretoriikan kyseenalaisuudesta on serbialainen yliopistomies ja poliitikko Vojislav Šešelj. 1980-luvulla Šešelj joutui Jugoslaviassa hankaluuksiin nationalististen ja islam-vihaa lietsovien kirjoitustensa takia. Jugoslavian sotien aikana hän toimi äärikansallismielisessä Serbian radikaalipuolueessa ja päätyi vankilaan riitaannuttuaan presidentti Slobodan Miloševićin kanssa. Šešeljin linja oli vielä paljon äärimmäisempi kuin Miloševićin. Jossain vaiheessa Šešelj onnistui hetkellisesti myös huijaamaan sananvapausjärjestö International PENiä, joka hyväksyi hänet mielipidevankiluetteloon. Vuonna 1998 Kosovon sodan aikana Šešelj toimi Serbian varapääministerinä ja yllytti parlamentin istunnossa kannattajiaan avoimesti väkivaltaan länsimielisiä toimittajia vastaan. Šešelj on parhaillaan syytettynä Haagissa YK:n Jugoslavia-tuomioistuimessa sotarikoksista ja rikoksista ihmisyyttä vastaan. Vankilassa ollessaan Šešelj on jatkanut aggressiivista kirjoitteluaan. Hän on muun muassa puolustanut Saddam Husseinia ja hyökännyt kiivaasti Yhdysvaltoja ja globalisaatiota vastaan. Vihapuhetta suoltava sananvapaus-sankari Šešelj on myös kutsunut Jugoslavia-tuomioistuimen pääsyyttäjää Carla Del Ponteä prostituoiduksi ja sanonut, että tämä kelpaa vain harrastamaan oraaliseksiä hänen kanssaan.

2000-luvun kuluessa konfliktien provosointi sananvapauteen vedoten on vakiintunut populistisen laitaioikeiston taktiikaksi. Ääri-islamistit ovat tässä parhaita liittolaisia. Ilman aggressiivisen islam-vihan lietsojia Euroopassa islamistien olisi paljon vaikeampi levittää ”lännen” vastaista mielialaa potentiaalisissa kannattajissaan, ja päinvastoin. Kuvaavaa on, että Muhammad-pilakuvakohun aikana ääri-islamistit tekivät kuvista omia versioitaan propagandakäyttöön, koska alkuperäiset tanskalaiskuvat eivät olleet tarpeeksi provokatorisia. Samoin Jussi Halla-aho on narautettu muun muassa maahanmuuttotilastojen harhaanjohtavasta tulkimisesta.

Tehokas keino vihanlietsontaa vastaan olisi poistaa

Suomen ja kaikkien maiden lainsäädännöstä arkaainen jumalanpilkkakriminalisointi. Nykyisellään se tarjoaa huomionkipeille helpon keinon provokaatioihin ja sensaatioihin. Toinen vaihtoehto olisi muuttaa jumalanpilkkaa niin sanotuksi asianomistajarikokseksi eli rikokseksi, josta vain loukkauksen uhri voisi nostaa kanteen oikeudessa. Arvelen, että tämä riittäisi poistamaan jumalanpilkkakanteet oikeuskäytännöstä.

Kunnia ja yksityisyys

Jussi Halla-ahon ja Barbara Rosenkranzin harrastama kunnianloukkaukskannetehtailu on hyvä esimerkki siitä, kuinka tästä monitulkintaisesta rikosnimikkeestä on muodostumassa uusi globaali ilmaisunvapauden uhka⁸. Kirjailijoiden sananvapausjärjestö International PEN onkin toiminut jo pitkään kunnianloukkaukslainsäädännön lieventämiseksi. Erityishuomion kohteena on ollut Britannia, jossa lainsäädäntö on poikkeuksellisen suosiollinen kunnianloukkaukskanteen nostamiselle.

Vain jonkin aikaa ennen Islannin talousromahdusta syksyllä 2008 tapahtumiin keskeisesti osallinen islantilaispankki Kaupthing nosti kunnianloukkaukskanteen pankin toimintaa kriittisesti tarkastellutta tanskalaislehti *Ekstra Bladetia* vastaan. Juttu käynnistettiin Britanniassa. Lopputuloksena oli, että lehti maksoi mittavat korvaukset sittemmin valtion haltuun päätyneelle pankille ja joutui julkaisemaan anteeksipyyntönsä. Maailman kunnianloukkaukskannepääkaupungiksi nimetyssä Lontoossa on nähty myös tapauksia, joissa lääkeyritykset ovat nostaneet kunnianloukkaukskanteita tutkijoita kohtaan, koska nämä ovat esittäneet julkisesti arveluja lääkevalmisteiden haittavaikutuksista tai tehottomuudesta.⁹

Lista on loputon. Syyskuussa 2008 singaporelainen tuomioistuimien antoi kunnianloukkaukskanteen *Far Eastern Economic Review*'n päätoimittajalle Hugo Restallille, koska lehdessä oli julkaistu oppositiojohtaja Chee Soon Juanin haastattelu, jossa arvosteltiin pääministeriä. Autoritaarisesti hallitussa Singaporessa kunnianloukkauks-oikeudenkäynnit ovat jo vuosikausia olleet hallituksen vakiintunut keino kriitikkojen vaimentamiseksi. Uhreiksi ovat joutuneet myös yksityiset blogikirjoittajat. Samaa keinoa on käyttänyt muun muassa Tšetšnian presidentti Ramzan Kadyrov arvostelijoidensa vaimentamiseen.

Yksityisyyden suojan käsite ei avaudu helposti mallikoille. Yksityisyyden loukkauksessa ei ole kyse kunnianloukkauksesta, ja julkisuudessa esitetty väite voi olla myös paikkansapitävä. Mutta jos väite tai esimerkiksi kuva sisältää yksityiselämää, erityisesti ihmisen intiimiä elämää koskevaa aineistoa, se voidaan katsoa yksityisyyden suojan loukkaukseksi, joka on kriminalisoitu rikoslainsäädännössä.¹⁰

Suomessa tunnetuin viimeaikainen tapaus on pääministeri Matti Vanhasen seurustelusuhdetta kuvannut kirja *Pääministerin morsian*. Kirjoittaja, pääministerin entinen naisystävä Susan Ruusunen (ent. Kuronen) ja kirjan kustantaja Kari Ojala tuomittiin sakkoihin yksityiselämää loukkaavasta tiedon levittämisestä helmikuussa 2009.

Poliitikoilla ja muilla julkisuuden henkilöillä on yksityisyyden suojan suhteen niin sanottuja tavallisia ihmisiä korkeampi sietokynnys, mutta myös tämän katsottiin tapauksessa ylittyneen.

Mielestäni ratkaisu olisi hyvin voinut olla vapauttava, ja siinä olisi ollut syytä ottaa huomioon samat seikat kuin *Medinan jalokiven*, Muhammad-pilapiirroksien ja myös Jussi Halla-ahon tapauksessa. Vaikka *Pääministerin morsian* on monessa mielessä harvinaisen tyhjäpäiväinen tirkistelyteos, sen kimppeun käyminen oikeustoimin on hyvin arveluttavaa.

Mikä olisi ensimmäinen vaikutelma, jos näkisimme uutisen, jonka mukaan vaikkapa Venäjän tai Indonesian pääministerin elämää käsittelevän kirjan tekijä ja kustantaja on haastettu oikeuteen? Arvelen, että aika monille tulisi ensimmäiseksi mieleen poliitikon maineen suojeleminen epämääräisin keinoin. Ja sitä tapahtuu vain jossain siellä kaukana, maissa, joissa sananvapaus tukahdutetaan, kun sitä yritetään käyttää vallassa olevien arvosteluun. Kuinka uskottava kansalaisvapauksien puolustaja kansainvälisillä kentillä on pääministeri, joka käynnistää oikeusprosessin elämänsä kiusallisella tavalla kuvannutta ihmistä kohtaan? Tai presidentti, joka pyytää anteeksi pilakuvia, jotka julkaistaan kaikkialla muualla?

Avoimen yhteiskunnan hinta on, että aina tulee olemaan ihmisiä, jotka käyttävät vapauttaan hölmöllä tavalla. Internet tursuaa halla-ahoja, jotka käyttävät sananvapauttaan lähinnä oirehtimiseen ja lietsontaan. Aina löytyy sensaatiohakuista, keinoa journalismia, joka riekkuu yksityiselämän tapahtumilla ja rakkaussuhteilla. Lieveilmiöt ovat lopultakin halpa hinta. Pintatason lainsäädännön sijaan ratkaisevia ovat vakiintuneet tulkinnat ja yleinen oikeuskulttuurinen asenneilmasto. Sananvapauden rajoittamista oikeustoimin tulisi käyttää vain äärimmäisissä tapauksissa.

Internet

Internet on muuttanut sananvapausilannetta monella tapaa ja pääosin myönteiseen suuntaan. Teoriassa tiedon pantaaminen ja eri mielipiteiden vaimentaminen on globaalin tietoverkon aikakaudella hyvin vaikeaa tai mahdotonta. Kansalaisjournalismi, blogit, keskustelupalstat ja sosiaalinen media ovat kasvattaneet räjähdysmäisesti kirjoittamisen määrää ja informaatiovirtaa.

Maissa, joissa erityyppiset ilmaisunvapauden rajoitukset ovat osa viranomaistoimintaa, internet on avannut uusia julkaisumahdollisuuksia. Malliesimerkki on Venäjä, jossa internetin käyttöä ei ainakaan merkittävästi rajoiteta. Kiina sen sijaan yrittää sekä teknisin keinoin että perinteisin painostus- ja rikostuomiokeinoin hillitä yhteiskunnallista toisinajattelua myös internetissä.

Avoimissa demokratioissa keskustelupalstojen ja blogien tuoma lisäarvo yhteiskunnalliseen keskusteluun on vähäisempi. Kun eri medioista tulvehtii informaatiota, jota jo ammattitoimittajat tulkitsevat eri näkökulmista, kansalaisjournalismin lisääntymisen toinen kuin maissa, joissa isot tiedotusvälineet ovat viranomais-

tarkkailun kohteena. Melkoinen osa blogeista on päiväkirjaamista ja glossaamista, reunahuomauttelua, jossa linkataan perinteisten medioiden uutisiin.

Samoin netin keskustelupalstat tarjoavat autoritaarisesti hallituissa maissa mullistavia uusia näkökulmia yhteiskunnalliseen keskusteluun ainakin niille, jotka verkkoon päästetään ja jotka osaavat lukea ja kirjoittaa. Vauraissa demokraattisissa maissa keskustelupalstojen anti on taaskin vähäisempi. Tolkulliset puheenvuorot hukkuvat anonyymien huutajien kiljuntaan, ja iso osa viesteistä on pelkkää atavistista puuskahtelua ja paineenpäästelyä. Ehkäpä joku levinaslaisen etiikan kannattaja saa niistä vahvistuksen näkemykselle, että toisen kasvot ja kohtaaminen ovat etiikan perusta. Keskustelupalstojen kehottomassa virtuaalimaailmassa aggressiot näyttävät saavan hetkessä vallan.

Uusi kielteinen ilmiö ilmaisunvapauden kannalta on aggressiivinen nettihäirintä, jonka uhreiksi ovat Suomessa valikoituneet esimerkiksi maahanmuuttoasioita työssään käsitelleet toimittajat, tutkijat, viranomaiset ja poliitikot. Internetin mahdollistama anonyymi viestintä on johtanut häiriköintiin ja kiusaamiseen. Keinoina ovat alatyyliset keskustelupalstat, tekaistusta sähköpostiosoitteista lähetetyt viestit, halventavat kuvamanipulaatiot ja identiteettivarkaudet.

Kirjallisuus, taide ja tutkimus

Takavuosiin verrattuna kaunokirjallisuudessa on voinut jo pitkään sanoa melkein mitä tahansa. Myös raakaa väkivaltaa, pornoa ja pedofiliaa voi huoletta käsitellä. Kukaan ei kuohahda, vaikka kirjailija ei tuomitse teoksessaan hirveyksiä suurieleisesti, vaan vain kuvaa. Mutta jos samoista aiheista tehdään esimerkiksi videotaideteos, on paljon todennäköisempää, että ilmaisunvapauden kimppeun käydään. Voi olla, että tämä kertoo kirjallisuuden merkityksen vähenemisestä nyky-yhteiskunnassa ja kuvan vallan kasvusta yleensä.

Hyvä esimerkkipari on Vladimir Nabokovin romaani *Lolita* ja Ulla Karttusen *Neitsythuorakirkko*. Molemmat käsittelevät pedofiliaa, kritisoivat ilmiötä taiteen keinoin. Nabokovin kirja kiellettiin 1950-luvulla muun muassa Britanniassa ja Ranskassa, mutta nykyään se ei juuri ketään hetkauta, ja sitä päinvastoin pidetään yhtenä 1900-luvun merkittävimmistä kaunokirjallisista teoksista. *Neitsythuorakirkko* sen sijaan aiheutti hysteriaa lähenevän moraalipaniikin, teos takavarikoitiin ja taiteilija sai tuomion oikeudessa, vaikkei häntä tuomittukaan rangaistukseen. Karttunen ei saanut edes taidepiirien varaukseton tukea.¹¹

Myös yllä mainittu yksityisyyden suoja on viime aikoina noussut esiin taiteenvapauden rajoittajana. Tämä on selkeä muutos asenneilmastossa. Maxim Billerin romaani *Esra* (2003) kiellettiin äskettäin Saksassa. Kirjailijan entinen naisystävä ja tämän äiti väittivät, että heidät oli helppo tunnistaa romaanista. Saksan perustuslakituomioistuin hyväksyi äidin kanteen mutta hylkäsi Billerin entisen naisystävän vaatimukset. Ratkaisussa punnittiin

vastakkain taiteen vapautta ja yksityisyyden ja kunnian suoja. Tuomion perusteluissa jouduttiin ottamaan kantaa kirjallisuustieteen ikuisuuskysymykseen, kirjallisuuden ja todellisuuden suhteeseen. Tuomioistuimen kanta oli, että mitä enemmän taideteoksessa kuvataan ihmisen intiimiä elämää, sitä enemmän sitä on ”fiktionalisoitava”, jotta teos ei loukkaisi yksityisyyden suoja.¹²

Myös vuonna 1971 valtiosääntötuomioistuin oli käsitellyt kaunokirjallista teosta ja sen suhdetta todellisuuteen. Kyseessä oli Klaus Mannin romaani *Mefisto*, jossa kerrotaan natsseja myötäileistä taiteilijoista. Myös *Mefisto* kiellettiin tuomioistuimen päätöksellä, mutta juridisissa yksityiskohdissa *Esra*-päätös on aikaisemman linjan tiukennus.¹³

Pauli Rautiainen on todennut, että Suomen perustuslain taiteen ja tieteen vapauden turvaava säännös on jäänyt käytännössä huomiotta¹⁴. Siihen ei juuri ole viitattu tuomioistuinten päätöksissä eikä muissa viranomaisasiakirjoissa. Tätä kirjoitettaessa (maaliskuussa 2010) oikeusministeriö on tuoreessa lainsäädäntöesityksessä ilmeisesti ensi kertaa huomionut taiteen ja tieteen vapauden erityiskysymyksenä. Tämä on yksi harvoista ilmaisunvapauden kannalta myönteisistä kehityspiirteistä viime vuosina.¹⁵ Kyseessä on lakiesitys, jossa rikoslakiin ehdotetaan lisättäväksi erityinen törkeää kiihottamista kansanryhmää vastaan koskeva tunnusmerkitö¹⁶. Se soveltuisi muun muassa tapauksiin, joissa kehoitetaan tai houkutellaan joukkotuhontaan tai muihin vakaviin ihmisoikeusrikkoksiin, murhaan tai terroristisessa tarkoituksessa tehtyyn tappoon.

Netissä rehottavaa vihanlietsontaa vastaan suunnattu laki tuskin saavuttaa tavoitettaan. Kaikkein äärimmäisimmät verkkosivustot sijaitsevat ulkomaisilla palvelimilla, ja niiden tekijöitä on usein käytännössä mahdotonta saada tietoon, saati oikeuteen. Mutta taiteen ja tieteen vapauden kannalta lakiesitys sisältää myönteisen muutoksen. Siinä nimittäin ehdotetaan, että erikseen määriteltäisiin ne toiminnot, joissa sananvapauden merkitys on tavanomaista suurempi. Tällaisia olisivat tiede, taide ja niihin rinnastettavat julkiset toiminnot sekä ajankohtaisten ja historiallisten tapahtumien selostaminen.

Lopuksi

Yleisesti ottaen sananvapautta rajoittava lainsäädäntö on vain osittain ilmaisunvapauden ongelmien ytimessä sekä vauraissa demokraattisissa maissa että autoritaarisissa valtioissa. Perinteiden muokkaama kulttuurinen tilanne, konteksti, jossa lainsäädäntöä tulkitaan eli sovelletaan, on aina pintatason lainsäädäntöä merkittävämpi.

Suomessa perinne on ollut pitkään kallellaan rajoittavaan suuntaan, oli sitten kysymys yksityisyyden tai kunnian suojasta tai muista sananvapauden rajoituksista. Kulttuurinen syvärakenne ja asenneilmasto muuttuvat hitaasti, eivätkä nykyiset kehityslinjat näytä lupaavilta.

Tuomioistuin ei ole oikea paikka pohtia todellisuuden ja taiteen välistä suhdetta. Herkkähiipäinen

suhtautuminen yksityisyyden tai kunnian suojaan johtaa pahimmillaan journalistiseen ja taiteelliseen itsensensuuriin. Ilmapiiri, jossa kiistakysymykset oikeudellistetaan, vahvistaa vaikenemisen kulttuuria. Useimmissa tapauksissa olisi parempi kirjoittaa vastine kuin tutkintapyyntö viranomaisille. Rikos-

oikeudellisia keinoja tulisi käyttää vain vakavimmissa tapauksissa.

Mutta myös lainsäädännössä, oikeuskulttuurin pinta-atasolla, voitaisiin tukea kehitystä kohti avoimempaa sananvapausilmapiiriä. *Ceterum censeo*, jumalanpilkkakriminalisointi pitäisi poistaa.

Viitteet

- 1 Fish 1994.
- 2 Milton 1974, 182.
- 3 Mill 1972, 83–123.
- 4 Rikoslain 17 luku, 10 §. Uskonrauhan rikkominen: Joka 1) julkisesti pilkkaa Jumalaa tai loukkaamistarkoituksessa julkisesti herjaa tai häpäisee sitä, mitä uskonnonvapauslaissa tarkoitettu kirkko tai uskonnollinen yhdyskunta muutoin pitää pyhänä, tai 2) meluamalla, uhkaavalla käyttäytymisellään tai muuten häiritsee jumalanpalvelusta, kirkollista toimitusta, muuta sellaista uskonnonharjoitusta taikka hautausmaailaisuutta, on tuomittava *uskonrauhan rikkomisesta* sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi.
- 5 ”Sanon aivan suoraan, että jos maahanmuuttajajengi raiskaa Rosa Meriläisen, minä olen tapauksesta yksinomaan iloinen.” (*Scripta. Kirjoituksia uppoavasta lännestä* 20/xii/06. Halla-aho poisti kohdan puoli vuorokautta julkaisun jälkeen.) ”Minä ainakaan en mene väliin, jos näen jossakin pahoinpitelyn tai raiskauksen. Poliisille toki soitan, mutta on aivan varmaa, etten ryhdy omatoimisesti tapahtumiin puuttumaan. Yksi syy on se, että raiskaajat ja pahoinpitelijät, jotka yleisillä paikoilla suoritettavissa akteissa pääsääntöisesti ovat kolmannen maailman tulokkaita, ovat yleensä aseistettuja ja erittäin halukkaita vahingoittamaan ja tappamaan. En halua kuolla. Toinen ja luultavasti tärkeämpi syy on se, että en vähäisimmässäkään määrin halua riskeerata tilannetta, jossa joutuisin maksamaan jollekin Afrikan sarven ihmisaastalle vahingonkorvauksia ”kivusta ja särystä”. Tuollaisessa tilanteessa voisin hyvin kuvitella menettäväni kokonaan itsehillinnän ja ottavani hengiltä sekä tuomarin, kipua ja särkyä kärsineen saastan että häntä puolustavan oikeusavustajan.” (*Scripta. Kirjoituksia uppoavasta lännestä* 13/ix/07). ”Minulle tulee mieleen Oskar Dirlewan-ger, piilevä psykopaatti, joka suotuisten sattumien ja oikeiden ystävien avulla kohosi pikkuvirkailijasta oman autonomisen roistojoukkonsa päälliköksi ja pääsi toteuttamaan syvintä minäänsä Saksan miehittämille alueille idässä. Photoshopatkaa Mikolle haluamanne päähine; huomaa, että kaikki istuvat yhtä hyvin.” (Vähemmistövaltuutettu Mikko Puumalaisesta, *Scripta. Kirjoituksia uppoavasta lännestä* 7/v/07). ”En voi kuvitella sellaista hirmutekoa, johon en olisi lapseni puolesta valmis.” (*Helsingin Sanomat* 21/iii/10).
- 6 ”Closet-Nazi” is running for Austrian president. *Inquirer.net*. 8/iii/10. <http://newsinfo.inquirer.net/inquirerheadlines/metro/view/20100308-257411/Closet-Nazi-in-running-for-Austrian-president>
- 7 Appel de Blois. *Le Monde* 10/iii/2008. http://www.lemonde.fr/opinions/article/2008/10/10/appel-de-blois_1105436_3232.html
- 8 Suomen lainsäädännössä kunnianloukkauksriminalisointi on seuraavanlainen. Rikoslaki, 24 luku, 9 §. Kunnianloukkauksella: Joka 1) esittää toisesta valheellisen tiedon tai vihjauksen siten, että teko on omiaan aiheuttamaan vahinkoa tai kärsimystä loukatulle taikka häneen kohdistuvaa halveksuntaa, taikka 2) muuten kuin 1 kohdassa tarkoitetulla tavalla halventaa toista, on tuomittava kunnianloukkauksesta sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi. Edellä 1 momentin 2 kohdassa tarkoitettuna kunnianloukkauksena ei pidetä arvostelua, joka kohdistuu toisen menettelyyn politiikassa, elinkeinoelämässä, julkisessa virassa tai tehtävässä, tieteessä, taiteessa taikka näihin rinnastettavassa julkisessa toiminnassa ja joka ei selvästi ylitä sitä, mitä voidaan pitää hyväksyttävänä. Kunnianloukkauksesta tuomitaan myös se, joka esittää kuolleesta henkilöstä valheellisen tiedon tai vihjauksen siten, että teko on omiaan aiheuttamaan kärsimystä ihmiselle, jolle vainaja oli erityisen läheinen.
- 9 London: libel capital of the world. *NRC Handelsblad* 16/ii/10. http://www.nrc.nl/international/Features/article2484713.ece/London_libel_capital_of_the_world
- 10 Rikoslaki, 24 luku, 8 §. Yksityiselämää loukkaava tiedon levittäminen: Joka oikeudettomasti 1) joukkotiedotusvälinettä käyttämällä tai 2) muuten toimittamalla lukuisten ihmisten saataville esittää toisen yksityiselämästä tiedon, vihjauksen tai kuvan siten, että teko on omiaan aiheuttamaan vahinkoa tai kärsimystä loukatulle taikka häneen kohdistuvaa halveksuntaa, on tuomittava yksityiselämää loukkaavasta tiedon levittämisestä sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi. Yksityiselämää loukkaavana tiedon levittämisenä ei pidetä sellaisen yksityiselämää koskevan tiedon, vihjauksen tai kuvan esittämistä politiikassa, elinkeinoelämässä tai julkisessa virassa tai tehtävässä taikka näihin rinnastettavassa tehtävässä toimivasta, joka voi vaikuttaa tämän toiminnan arviointiin mainitussa tehtävässä, jos esittäminen on tarpeen yhteiskunnallisesti merkittävän asian käsittelemiseksi.
- 11 Hyvä esitys Karttusen tapauksesta on Jyränki & Kalha 2009.
- 12 Ks. Rautiainen 2009, 29–37 ja Pauli Rautiainen kirjoitus tässä lehdessä.
- 13 Mann 1936; Rautiainen 2009, 31–32.
- 14 Rautiainen 2007; Suomen perustuslaki, 1 luku, 16 § 3 momentti: Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu.
- 15 Rasistiset rikokset. *Oikeusministeriön julkaisuja* 3/2010. Helsinki 2010.
- 16 Voimassaoleva kriminalisointi, johon nyt siis ehdotetaan lisättäväksi törkeä tekomuoto, on Suomen rikoslaissa tällä hetkellä tällainen: Rikoslaki, 11 luku, 10 § Kiihottaminen kansanryhmää vastaan: Joka yleisön keskuuteen levittää lausuntoja tai muita tiedonantoja, joissa uhataan, panetellaan tai solvataan jotakin kansallista, etnistä, rodullista tai uskonnollista ryhmää taikka niihin rinnastettavaa muuta kansanryhmää, on tuomittava kiihottamisesta kansanryhmää vastaan sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi.

Kirjallisuus

- Fish, Stanley, *There's No Such Thing as Free Speech ...and It's a Good Thing, Too*. Oxford University Press, New York 1994.
- Mann, Klaus, *Mefisto* (Mephisto, 1936). Suom. Markku Mannila. Otava, Helsinki 1984.
- Mill, John Stuart, *Utilitarianism, On Liberty and Considerations on Representative Government*. Toim. H. B. Acton. J. M. Dent & Sons, London 1972.
- Milton, John, *Prose Writings*. Dent Dutton, London 1974.
- Nabokov, Vladimir, *Lolita* (Lolita, 1955). Suom. Eila Pennanen ja Juhani Jaskari. Gummerus, Helsinki 1959.
- Jyränki, Juulia & Kalha, Harri, *Tapaus Neitsytbuorakirkko*. Like, Helsinki 2009.
- Rautiainen, Pauli, Fiktion vapaus ja yksityisyyden suoja Saksan valtiosääntöuomioistuimen Esra-ratkaisussa ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen Lindon et.al. v. Ranska -ratkaisussa. *Lakimies* 4/09, 29–37.
- Rautiainen, Pauli, *Taiteen vapaus perusoikeutena*. Taiteen keskuustoimikunta, Helsinki 2007.